

Bakgrunnsstoff til Intereseforening Oslos middelalders tur til Jylland og Nord-Tyskland 2008

Av Petter B. Molaug

Sjøtransport mellom Norge og Jylland

Skagerrak er navnet på havstrekningen mellom Oslofjorden og Jylland. Den har vært flittig brukt til sjøtransport langt tilbake i forhistorisk tid. Det vises på arkeologisk materiale tilbake til yngre steinalder. I vår tid er skarre-r på Sørlandet en god illustrasjon på sjøkontaktene sydover, til Danmark, men også til Tyskland og Nederland. Navnet Skagerrak har sammenheng med Skagen, navnet på landtungen og byen på nordspissen av Jylland (sml. hotell Skaga) og rak i betydningen rett. Det er hollandsk og kom i bruk i forbindelse med omlandsfarten (se nedenfor). Tidligere het havstrekningen Jyllandshavet. Ved Skagen er det kraftige strømmer som er problematiske for skipsfarten, og selve tuppen av Skagen, kalt Grenen, er stadig i endring. Det å seile rundt Jylland mellom øst og vest har tradisjonelt vært regnet som svært farlig, og man unngikk dette lenge. Den fremtredende vindretningen er vestlig, og fordi det er så få havner på vestkysten og manøvreringsmulighetene for seilskip i hard vind var begrenset, var det mange båter som gikk på grunn her. Jammerbukten er navnet på havstrekningen mellom Hirtshals og Hanstholm. Alternativene til å seile rundt Skagen var frakt av varer lengst syd i Jylland, via Hedeby og Slesvig eller gjennom Limfjorden når denne

var farbar. Først på 1200-tallet ble det vanlig å seile rundt Jylland. De båtene som gjorde det ble kalt for *ummelandsfarere*. Derimot var havområdet øst for Jylland mindre problematisk og er blitt brukt til alle tider. Navnet Kattegat kommer av *kate* (=båt) og *gatt* (=noe som renner gjennom, som spygatt). Skipsfarten mellom Jylland og Oslofjordsområdet har derfor tradisjonelt gått fra østkysten, Limfjordsområdet og Djursland.

Jylland, topografi

Jylland består opprinnelig for det meste av løsmasser i form av sand, leire og grus. Bare noen steder i Midtjylland er det bevart berg, i form av kalksteinsfjell, bl.a. med krittforekomster. Men det meste av berget ligger under løsmasser. Områdene deles ofte inn i marsk, gest, bakkeland og våtområder. Det er store mengder av istransportert stein. De høyeste områdene er i østre del av Midt-Jylland. Her er det også mest bakket terreng og fortsatt en del skog. Det er flatt og relativt lavt i mesteparten av Nord-Jylland og Sønder-Jylland. I Nord-Jylland og langs deler av vestkysten har det tradisjonelt vært heilandskap (*hede*) med lyng. Spesielt flatt er det i sydvest der landskapet er preget av store smeltevannsletter fra siste istid. Her er det også store våtområder (Vadehavet). Sanddyner har gjort at det i ellers flate områder kan være mindre åser og bakkedrag.

Den nordligste delen av Jylland er av atskilt fra resten av Limfjorden. Denne har flere ganger i

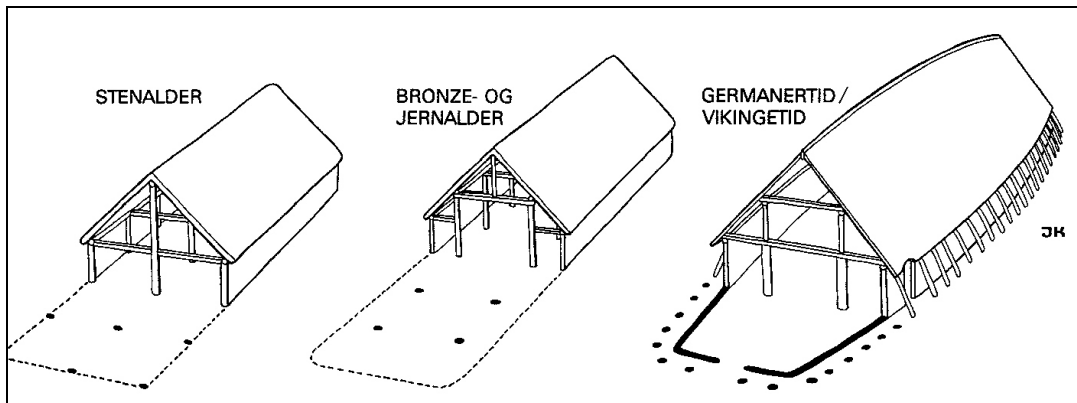
historien endret form. I vikingtid og tidlig middelalder var det en åpning ut mot havet ved Aggersborg/Kollerup. Vannskillet syd for Limfjorden går langs midtryggen av Jylland. Syd for Viborg ligger det stort sett nærmere østkysten enn vestkysten. Hærveien ligger gjerne i dette vannskillet. Fra øst går en rekke fjorder innover i Jylland, ved Ålborg, Hobro, Mariager/Randers, Århus, Horsens, Vejle, Kolding, Haderslev, Aabenraa, Flensburg og Slesvig (Slien). Disse har bydd på gode muligheter for sjøtransport helt opp i moderne tid. Mot vest er havneforholdene meget dårligere. Det er store lavtliggende landområder og områder med grunt vann utenfor med vanskelige farvann for båttransport og dårlige havner ved kysten. I eldre tider ble elvene brukt som transportveier, bl.a. Eideren vest for Hedeby, Gudenå ved Randers og Ribe å. I dag har moloer og mudringsarbeider endret forholdene i fjordene, mens mange elver er blitt tilslammet. I eldste steinalder var Jylland og de danske øyene deler av et større sammenhengende landskap som strakte seg helt til England. I mesteparten av Jylland er det en svak landhevning, men i sydvest, der deler av landet var isfritt under siste istid, er det landsenkning. Dette gjør at det opp gjennom tiden har vært problemer med at land er blitt til sjøbunn. Langs hele vestkysten har det vært og er landerosjon, dvs. at havet eter seg inn i landet.

Bosetning, gårder og landsbyer

Bosetningen fra yngre steinalder (neolitikum) og frem til middelalderen har satt sine tydelige preg på det jyske landskapet. Hedeområdene skyldtes en kombinasjon av klimaendringer, vær og jordbruksrydding. Hedelandskapet er for det meste forsvunnet ved at tidligere hedeområder er blitt tatt i bruk til åker. Det danske hedeselskap har stått sentralt i dette arbeidet på 18- og 1900-tallet. De tydeligste levningene av den gamle bosetningen er gravminnene. De eldste er dysser, enkle steinkammere med en stor dekkstein, yngre er jettestuene som har et større kammer og en lang gang som førte inn til dette. Enda yngre er hellekistene. Disse gravene var opprinnelig jorddekket, slik at de fremstod som gravhauger. Alle disse gravene tilhørte bondebefolkning, men det var ennå ikke faste gårder med innmark og utmark. Fra bronsealderen finnes det en rekke store hauger, og slike var det en del av også i eldre og yngre jernalder. De finnes ofte langs de gamle ferdselsårene. Men vanligst i jernalderen var gravfelt med mange mindre graver, knyttet til den enkelte bosetning, vanligvis en landsby.

Med jordbrukets innføring i yngre steinalder kom det inn en ny type bygninger tilpasset en stedfast befolkning, nemlig hallbygningene. Konstruktivt består de av langsgående rekker med jordgravde stolper som har båret taket. En enkelt rekke som har båret mønsåsen var vanligst i yngre steinalder, to rekker ble vanlig i bronsealderen og fortsatte i bruk gjennom hele jernalderen. Taket har vært dekket av strå, torv eller planker. Det er meget sjelden man finner rester etter det. Ytterveggene var gjerne av flettverk med leirklining, men kunne også være av stående planker. I disse bygningene var mange funksjoner samlet, bolig, matlaging, lager og fjøs. Vanligvis var fjøset i den ene enden av bygningen, mens boligdelen var i den andre, mens inngangene var på midten. I boligdelen var det ett eller flere ildsteder i lengdeaksen, der hvor det var fritt rom over. I tillegg til langhuset var det i lange perioder vanlig med små hus delvis nedgravd i bakken, såkalte grophus. Taket hvilte på stolper og på bakken.

Her kunne spesielle arbeider forgå, eller de ble brukt til lager eller sauefjøs. Vi kjenner til veving og smiing i slike grophus.

e etter hus og hele landsbyer er gravd frem av arkeologer ved såkalt fflateavdekking. I åkerjord er pløyelaget fjernet med gravemaskin ned til naturbakken. I denne kan man se alle nedgravninger som mørkere områder. Det er nedbrutt treverk, og avfall som er kommet ned i hullene. Sjeldnere finner man på denne måte kulturlag som er dannet inne i bygningene. De vanligste levningene er hull etter takbærende stolper og evt. stolper i veggene, sjeldnere selve veggfyllen (for eksempel Nørre Hedegårde, Ålborg). Videre er nedsenkete ildsteder og kokegropen gjerne bevart. I en del tilfeller (Lisbjerg, Jelling) er det funnet spor etter gjerder og grøfter som har avgrenset et bosetnings- eller innmarksområde.

I vikingtiden ble det vanlig å splitte opp langhusene i flere bygninger, slik at boligdelen og fjøsdelen, kanskje også en lagerbygning, skilte lag. Langhusene fikk ofte utbuete langvegger, bredere på midten enn i endene. Med samme takvinkel på hele taket ble mønet nødvendigvis krumt. Man betegner det ofte med det engelske ordet for griserygg, hogback. Eksempel på slike hus finnes bl.a. i Aggersborg og Fyrkat-borgene fra slutten av 900-tallet. Høvdinghuset på Borg i Lofoten er rekonstruert slik etter danske forbilder. Mange tidligkristne graver er markert med gravsteiner av denne formen, og det er en rekke billedfremstillinger av bygninger med krumt møne, bl.a. på runesteiner fra Gotland. I stedet for innvendige rekker med stolper ble det vanlig med ytre jordgravde skråstivere som førte trykket fra taket ned i jorden på utsiden av veggene. Men det ble også vanlig med smalere enskipete bygninger. Ytterveggene måtte da ha kraftige jordgravde stolper med veggfyll mellom. Fyllen kunne være stavvegg, sleppvegg (dansk bulhus) eller flettverk. I bolighus hadde flettverk alltid leirklining. På 1100-tallet var husene vanligvis rektangulære og uten innvendige rekker med takbærende stolper. Det ble vanlig med gjennomgående veggsvill og at de takbærende stolpene i veggene ble tappet ned i disse. Eksempler på dette er de tidligste bygningene i Lübeck, fra slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Denne konstruksjonen er utgangspunktet for bindingsverkshuset, der svillen kalles fotrem. Denne konstruksjonstypen har nær kopling til treslaget eik som er kraftig og hardt. Veggfyllen er gjerne flettverk med leirklining, og veggene er oftest kalket både utvendig og innvendig. I senmiddelalderen ble det i Danmark vanlig med teglstein som veggfyll i bindingsverkshusene, såkalt utmurt bindingsverk. Vi kjenner det fra senmiddelalder og renessansen også i Yorkshire og hansabyene og i Oslo fra Gamle Rådhus m.fl. i Christiania.

Den vanlige danske bondegården er del av en landsby. Det er funnet store slike landsbyer tilbake til bronsealder. I Jylland i jernalderen ligger husene gjerne orientert øst – vest, i forhold til den fremherskende vindretningen. Det var vanlig at landsbyene ble flyttet innenfor jordbruksarealet som tilhørte den, både to og tre ganger i løpet av jernalderen. I vikingtid og senest i middelalderen ble gårdene mer fastliggende, ordnet som parseller inntil hverandre orientert ut mot en gate. Det kunne være gårder på den ene eller begge sider av denne gaten. Kirken kom gjerne i den ene enden av gaten. Jordveien ble oppdelt slik at hver gård fikk sin forholdsmessige del av de forskjellige områdene med åker og eng. En drivkraft i denne struktureringen var storbønder og høvdingar som eide landsbyene og som ville ha et godt system for beregning av landskylden. Som i Norge fikk utover i middelalderen kirken en stadig

større andel av gårdene. Dette lappeteppet av åkre og engstykker, kalt teigblanding, ble gradvis skiftet ut fra 1700- og på 1800-tallet, dvs. at jord tilhørende den enkelte gård ble samlet. Dette var nødvendig for å kunne utnytte landbruksmaskiner mer effektivt og minske transportveiene. Samtidig forsvant gamle steingjerder, grøfter, trekker i markskillene og naturlige dammer. Mange kulturminner er forsvunnet pga. dette, og også mange dyr og plantearter, for eks. storkene og yndlingsføden frosker.

Borger og forsvarsanlegg

I Norge har naturen gitt stor tilgang på berg og åser som har kunnet brukes til forsvar i forhistorisk tid, såkalte bygdeborger. Disse er blitt utbygget med enkle steinmurer og palisader. I Jylland har det vært langt større behov for kunstig anlagte borganlegg. I forhistoriske tid har dette vært jordvollarlegg, gjerne slike som har fulgt terrenget eller som har skilt av enden av et høydedrag. Mens det i Norge i middelalderen stort sett var kongen som bygget borger, var det langt flere som lot reise slike i Danmark. Dette har sammenheng med fremveksten av adelen, som i Danmark ble sterk, i Norge svak. Hvorfor det er blitt slik kan ha med Norges topografi å gjøre, forholdsvis lite sammenhengende god jordbruksjord og vanskelige kommunikasjonsforhold. Det var i Danmark en sterkere kontroll over bøndene enn i Norge, med pliktarbeid (hoveri) som vanlig, i tillegg til jordleie til jordeierne.

Stein som byggemateriale til borganlegg ble tatt i bruk alt i vikingtiden, men dette var tørrmurer, ikke murt med kalkmørtel. Slike kom på 1100-tallet, men ble ikke vanlige, kanskje pga. mangelen på stein mange steder. Derimot ble teglstein vanlig fra 1100-tallet og fremover, over 100 år før den ble tatt i bruk i Norge. På 12- og 1300-tallet ble en rekke borger oppført i teglstein, både for kongen og stormennene, og tegl ble et vanlig byggemateriale ut middelalderen og senere. Men fortsatt ble mange borger reist med de gamle materialene jord og tre, ikke minst i perioden på begynnelsen av 1300-tallet og også tårn bygget av tre. På 1500-tallet gjorde introduksjonen av kanoner at de gamle borgkonstruksjonene ble umoderne og teknikken med ytre jordvoller i form av bastioner etc. kom til. Disse lave og tykke vollene kunne bedre fange opp kanonkuler.

Eksempler på voll- og borganlegg

Asdal voldanlegg, Hirtshals

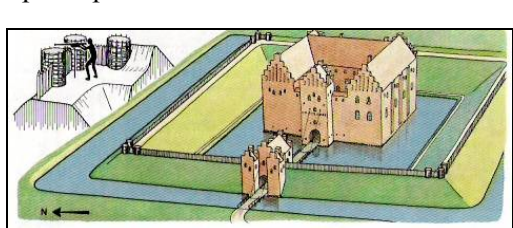
Eksempel på borganlegg fra 1300-tallet. Borgen anlagt i tråd med tradisjoner tilbake til forhistorien, ved at enden av en landrygg ble gjort lett å forsvare ved graving av en grav og bak denne en voll. Den ble bygget av en stormann i en periode hvor det var sterke motsetninger mellom adel og konge.

Borgen er sterkt forfalt og bare deler av vollene er bevart.

Aggersborg, Fjerritslev

Ringborg fra 970-tallet, Harald Blåtanns tid. Borgen er sirkelrund med en indre diameter på hele 240m. Inne i borgen har det vært karreer med hallbygninger i et regelmessig system. Det var porter i fire retninger og hovedgater i rett linje mellom disse, som diametre i en sirkel. Borgen ble brukt som en militærleir med innkvartering av opptil 500 soldater i de 48 langhusene ordnet i karreer. Borgene tjente til undertrykking av indre fiender, men også til mobilisering mot ytre fiender eller angrepsmål. Aggersborg er den største av seks slike borger i Danmark og Skåne. Beliggenheten er sentral på Limfjordens smaleste sted nær ved Sløjkanalen som forbandt Limfjorden med havet. I Jylland er det to borger. Fyrkat ligger ved Hobro, nær Randers og er meget mindre enn Aggersborg.

Spøttrup

Borgen er betegnet som Danmarks best bevarte middelalderborg. Den ble anlagt av Viborgbispen så sent som rundt 1500 som et

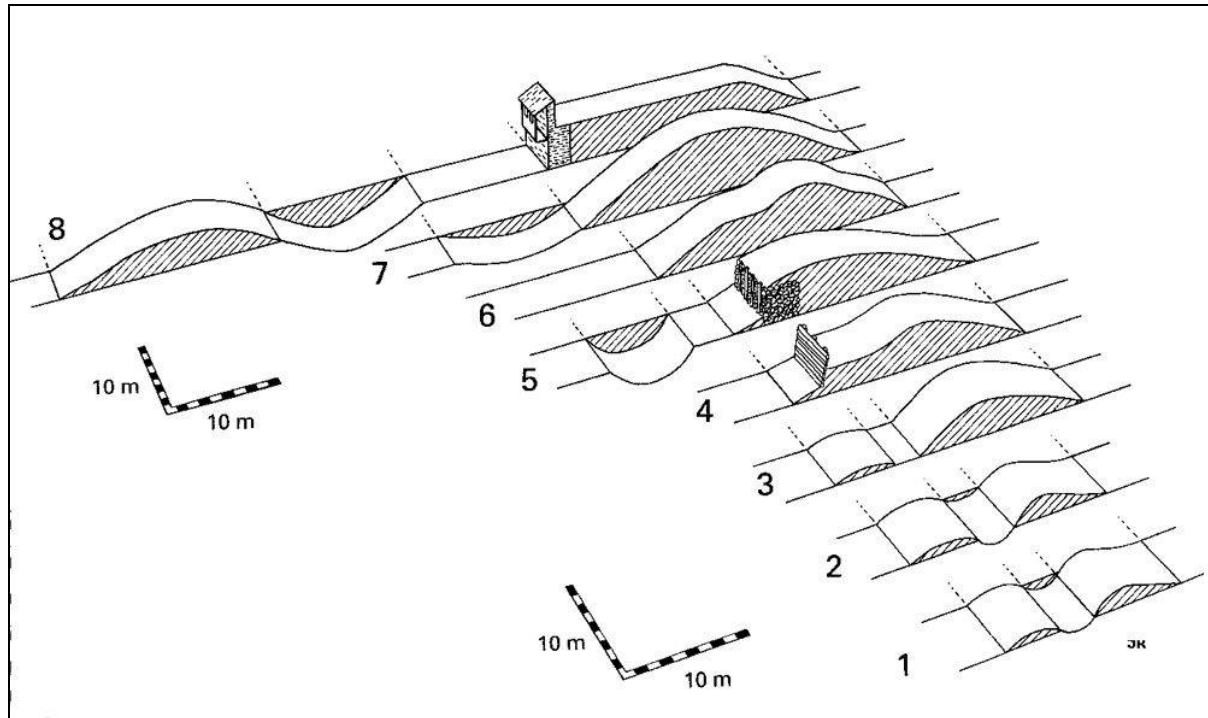
trefløyet anlegg med skyteloft. I den fjerde fløyen var det en sperremur og porttårn. Borgen var omgitt av en indre og ytre vollgrav med vann. Mellom den var en firkantet jordvoll med brystvern og kanonskytestillinger i hjørnene. I vollen var det et ytre porttårn. Det var vindebroer over vollgravene. I 1530-årene ble nordfløyen forkortet pga. sviktende byggegrunn og borgen gikk over i kronens eie. I 1580- og 90-årene ble borgen ombygget. Skyteloftet ble revet og to trappetårn anlagt inntil østfløyen.

Riksråd Henrik Below overtok borgen fra Fredrik 2.

Viborg Borgvoll

Borgvoll ble anlagt av Erik Menved som ledd i kampen mot stormenn og bønder på begynnelsen av 1300-tallet. Kongen lot bygge flere borger, bl.a. Kalø for å slå ned opprøret.

Danevirke

Vollanlegget mot syd ved roten av Jylland er et av danskenes sterkeste nasjonale symboler. Det har vært anlagt som beskyttelse mot fiender i syd, på det stedet der Jylland er smalest, hvis man regnet mellom elver og fjorder. I vest starter Krumvollen ved Hollingsted, nær elven Treene, en sideelv til Eider. Hovedvollen gikk fra Hollingsted til Danevirke sjø som nå er uttørket. Den fortsatte i Nordvollen til fjorden Slien, ved Gottorp. Fra Danevirke sjø gikk en voll til Hedeby. Den er kalt forbindelsesvollen. En separat voll gikk ved roten av halvøyen Slien, mellom Slienfjorden og Eckernførde fjord. Også i vann var det forsvarsverker i form av seilsperringer. Bl.a. er det funnet en slik i Slienfjorden.

Det er foretatt flere arkeologiske utgravninger av Danevirke, og hovedvollen er gjerne inndelt i 8 utbyggingsfaser. Den eldste dateringen går tilbake til midten av 600-tallet. Det er svært usikkert hvor stor del av Jylland eller Danmark som på det tidspunktet var samlet til ett rike. Danevirke er nevnt i frankiske annaler i forbindelse med kong Godfred. I 808 ”laget han en befestning fra hav til hav for å beskytte sitt rike”. Det er ikke arkeologisk påvist en utbyggingsfase som tilsvarer denne tiden. Under Harald Blåtann er det imidlertid påvist flere utbygginger. Vollen datert til 968 var ca.5m høy og 20m bred. Harald bygget omtrent samtidig Forbindelsesvollen til Hedeby. Kovirke er litt senere, ant. fra ca.980. Den er også blitt regnet som Haralds verk. Den går omtrent syd for Forbindelsesvollen fra Selk Nor til Hovedvollen ved Krumvollen.

Hedeby, halvsirkelvollen

Denne vollen er bygget lenge etter at Hedeby var anlagt, trolig rundt 900. Det er en jordvoll, antagelig med palisade på toppen. I vannet foran bebyggelsen ble det anlagt en halvsirkelformet seilsperring i form av et pæleverk som et forsvar mot angrep fra sjøen. Det var bare en innseiling i denne sperringen.

Koldinghus

Borg reist av kong Erik Klipping på 1200-tallet. Borgen lå like nord for grensen mellom Nørrejylland og Sønderjylland og ble etter hvert danskekongens viktigste forsvarsborg i syd. Borgen ble ødelagt ved brann i 1808, men er restaurert og gjenoppbygget og inneholder nå et museum.

Kalø slottsruin, Djursland

Borgen ble bygget av kong Erik Menved i 1313 som ett av flere borger i Jylland for å hindre bondeopstand (Viborg, Volstrup, Horsens og Kolding). Den ble bygget som et firfløyet anlegg i stein og tegl med sentraltårn og rondeller. Borgen ble utbygget og utvidet under Valdemar Atterdag senere på 1300-tallet. Den ble i lange perioder brukt som fengsel. Borgen ble revet i 1661.

Kristendom og kirker

Det var kristen innflytelse på Danmark alt på 300-tallet, men bare indirekte ved kontakten med romerriket og hjemvendte soldater. De eldste kristningsforsøkene vi kjenner til var initiert fra erkebispesetet i Bremen. Ansgar var virksom i første del av 800-tallet, og det ble reist kirker i Hedeby og Ribe i 848. Disse ble ikke stående og er ikke identifisert arkeologisk. Men i Hedeby er funnet en kirkeklokke i havnen. Den som har tatt æren for kristningen av Danmark er Harald Blåtann, slik det står på den store Jellingsteinen, men det var mange kristne i Danmark også før den tid.

De første bispestolene ble opprettet på Danmark var, på samme måte som Norge, underlagt erkebispesetet Hamburg-Bremen. Rundt 948 delte keiser Otto 1. av det tysk-romerske riket Jylland i tre bispedømmer, Slesvig (Hedeby), Ribe og Århus. I 1060 ble Ribe bispedømme videre oppdelt, og Viborg og Børglum (i Nord-Jylland) ble opprettet som nye, i tillegg til et redusert Ribe. I 1103 fikk Danmark eget erkebispesete i Lund i Skåne. Den norske kirken var underlagt dette frem til 1152 da Nidaros ble utskilt som eget norsk erkebispesete.

De eldste kirkene var bykirker (bispekirker, klosterkirker og andre), fylkeskirker og gårdskirker. For storbønder og høvdinge var det viktig å få en kontinuitet på gravplassen, fra de førkristne gravhaugene til den kristne kirkegården. Kirkegården ved Vile kirke ved Sallingfjord er det et godt eksempel på slik kontinuitet. Gårdskirkene (høgendeskirkene) gikk på 1100-tallet over til å bli sognekirker, eller det ble bygd nye sognekirker. Dette skjedde etter hvert som kirkens makt økte og med den også inntektene gjennom tiende, bøter, gaver og etter hvert jordleie. Pave Gregor innførte som prinsipp at det var Kirken selv som skulle utnevne prestene, ikke kongen eller verdslige kirkeiere.

Som i Norge var de eldste danske kirkene av tre. Ved arkeologiske utgravninger er det funnet flere levninger av slike under gulvet i steinkirker fra 1100-tallet. De var alle reist med jordgravde stolper eller med stolper fundamentert på steiner. Jelling er eksempel på en slik kirke, Lisberg ved Århus en annen. Fra trekirken Hørning er det funnet en del av stavlæggjet, stokken som har ligget over veggtilene. Her var det farvelagt Urnesornamentikk. En rekonstruksjon av denne kirken er reist på Moesgård museum ved Århus.

Steinkirker ble vanlige først på 1100-tallet. Det ble brukt lokal stein i form av løse blokker, men stein kunne også importeres, slik som til katedralen i Ribe, der det ble brukt tuffstein fra Rhinområdet. Disse kirkene ble reist i romansk stil med runde vindus- og portalbuer. De hadde flatt tretak, åpent sperretak eller etter hvert steinhvelv. De fleste hadde skip uten innvendige søyler og et smalere kor i

øst. Mange hadde tårn i vest, men de fleste tårn på jyske kirker slik vi ser dem i dag er fra senmiddelalderen eller senere. Få kirker er reist fra grunnen av i gotisk stil, men mange av kirkene ble utvidet på 12- og 1300-tallet og fikk da gotiske stilelementer, vinduer, ribbehvelv etc. Vanligst var utvidelse av koret. Store endringer skjedde med mange kirker i nyere tid, på 16- og 1700-tallet. Bl.a. ble ofte de gamle små vinduene utvidet. Kirkene var utvendig kalket, med unntak av dekorelementer evt. også hjørnekvadre. Bruken av teglstein ble også vanlig i kirkene fra midten av 1200-tallet, og denne ble vanligvis ikke hvitkalket.

Innvendig i kirkene har det skjedd store endringer. I vanlige landsbykirker var det faste benker på langsiden. De fleste av tilhørerne stod under messen. Døpefonten var gjerne i vest. I vest i tårnet kunne være plass til stormannen. På østveggen i skipet kunne det være alter. Skillet mellom skipet og koret var gjerne trangere enn i dag, og her kunne være et lektorium (sanggalleri). Her hang gjerne også et krusifiks. I koret var hovedalteret og evt. sidealteret. Fra jyske kirker er det bevart flere såkalte gylne altere, helt forgylte altertoppstykker med figurer i relieff (bl.a. Lisbjerg). Disse altrene er fra 1100-tallet. Senere kom andre typer altere på moten, i form av alterskap med malte, store figurer i mange farver. Fra senmiddelalderen er det flere store altere, mange importerte fra Lübeck. Alteret i domkirken i Schleswig er et slikt.

Det var kalkmalerier i alle danske kirker, og i mange av kirkene i Jylland er slike bevart. Ved reformasjonen ble mange kalket over, men har kunnet hentes frem igjen ved fjerning av kalken. De eldste kalkmaleriene er innvielseskors. De fleste bevarte kalkmaleriene er fra senmiddelalderen, 14- og 1500-tallet. I kirker med teglvegger og teglhvelv kunne det brukes andre farver enn den hvite kalkpussen, særlig rødt (sml. Mariakirken i Lübeck m.fl.).

Av Danmarks opprinnelige ca. 2000 steinkirker fra middelalderen står fortsatt de fleste, og de fleste av Danmarks kirker er fra middelalderen.

Eksempler på kirker

Hjørring, Vendsyssel

- Sta. Catharina, St. Hans, St. Olav. En trekirke reist av Harald Hardråde eller Magnus den gode. Denne ble erstattet av en steinkirke på 1100-tallet.

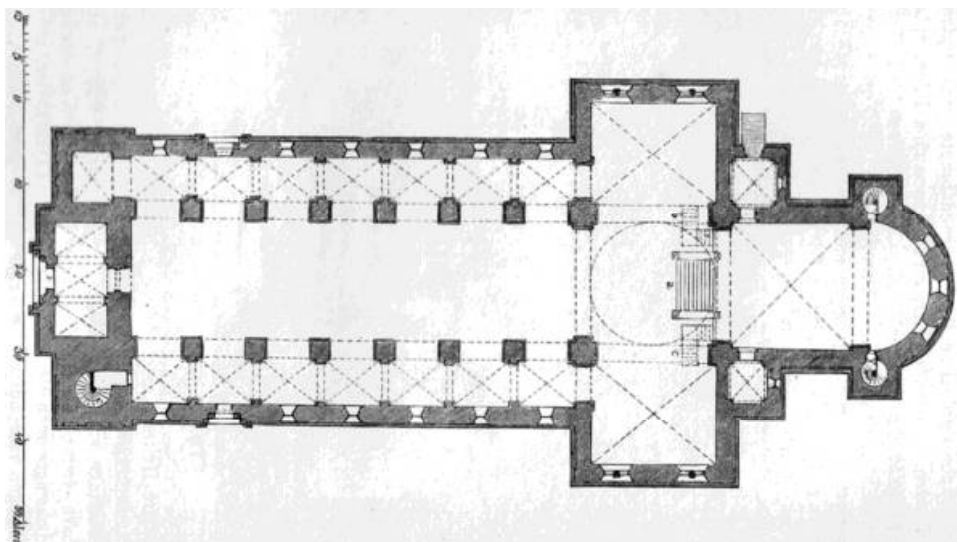
Aggersborg kirke

Enkel landsbykirke like nord for Aggersborg vollenlegg. Første kirke oppført på 1100-tallet med absidalt kor av stein med skip av tre. Utvidet med skip av granittkvadre og rektangulært kor på sent 1100-tall. Tårn og våpenhus fra senmiddelalderen.

Vile kirke, Salling

Landsbykirke med romansk skip og kor og senmiddelaldersk tårn. Døpefont i stein. Gravhaug viser kultkontinuitet.

Viborg domkirke

En kirke ble påbegynt etter at Viborg ble bispesete i 1060. Den nåværende kirken ble påbegynt ca. 1130 og stod ferdig på slutten av 1100-tallet, ca. 1200. Den ble bygget som en basilika med to høye vesttårn, tverrskip og absideformet koravslutning med små trappetårn i hjørnene mot tverrskipet. Kirken ble utsatt for ødeleggelser ved brann både i 1501 og 1726, med store ombygninger som resultat. Til slutt ble den ombygde kirken revet. Den romanske kirken ble gjenskapt i perioden 1863-76 etter bygningsfunn og forbilder i andre kirker. Noen av de originale delene er fortsatt bevart. Krypten er original og ikke ødelagt. Inntil domkirken ble anlagt et augustinerkloster for kannikene ved kirken, Mariaklosteret.

Sønder Vissing kirke

Romansk kirke med vesttårn beliggende mellom Horsens og Silkeborg. Runestein reist av Tove, Harald Blåtanns dronning, datter av abodriterkongen Mistivoj etter sin mor. Steinen står inne i kirken.

Jelling kirke

Eldste kirke er en treskipet stolpekirke oppført ca. 965. I østdelen ble funnet et gravkammer med knokler fra en 1,77m høy mann, mellom 35 og 50 år gammel. Steinkirken er bygget tidlig på 1100-tallet. Den er enskipet med rektangulært kor og vesttårn (revet). Rundbuevinduene er restaurert i 1935. Kalkmaleriene er restaureringer og kopieringer av de middelalderske.

Ribe domkirke, Vår frue kirke.

I 948 ble Ribe bispedømme. Den første domkirken i tre stod like øst for dagens kirke. Den første kirken i stein var enskipet og ble oppført i tidsrommet 1110-1134. Dagens kirke ble påbegynt på midten av 1100-tallet, først som kor og tverrskip knyttet til det stående eldre skipet. Fra 1176 ble de bygd en ny treskipet vestdel, slik at kirken fikk basilikaform med overhvelvete sideskip og forhøyet midtskip med tretak. Over midten av tverrskipet ble det reist et tårn, og to jevnhøye tårn i vestfronten. Byggematerialet til kirken var rhinsk tuffstein (basaltlava), og kirkens form og utsmykning var preget av nordtysk og rhinsk arkitektur. I første halvdel av 1200-tallet ble midtskipet overhvelvet og vinduene ble utvidet og fikk gotiske spissbuer. Kirken ble utvidet gjennom middelalderen. En rekke kapeller ble anlagt utenfor sideskipene. Interiøret er preget av reformasjonen og tiden etter denne. Flere konger er begravd i kirken, bl.a. Erik Emune i 1137 (tidligere samme år angrep han Oslo) og Christoffer 1 i 1259. Det nordre tårnet styrtet i 1283 og ble i 1333 erstattet av et større og høyere tårn i tegl. Deler av dette ble også ødelagt. Tårnet, som i dag kalles Borgertårnet fordi borgermesteren hadde kontor her, har utsiktsplattform. Det søndre tårnet er en rekonstruksjon fra 1904, laget ut fra rhinske forbilder. Katthedøren i søndre tverrskip har fått sitt navn fra dørringbeslaget i bronse. Over døren er et romansk granittrelieff og over det et gavltreieff med avbildning av Valdemar Seier og dronning Dagmar som givere.

Schleswig domkirke

St. Petri ble påbegynt i 1134 som en romansk basilika. Den stod ferdig i 1200 og var bygget av granitt, tuff og tegl. Trolig har vært en forgjengerkirke på stedet. Inngangsportalen som brukes i dag er fra 1180. De to tårnene falt ned i 1275. Et utvidet gotisk kor stod ferdig ca. 1300, men kirken ble ikke ferdig før på 1500-tallet. I høykoret er det kalkmalerier fra sent 1200-tall. Brüggemannalteret er et flott fløyalter fra 1521, men ble flyttet til kirken først i 1666, fra en kirke i Bordesholm. Utvendig ble kirken restaurert på 1800-tallet. Tårnet ble reist i 1894, men ble først ferdig i 1984. Kenotafen til Fredrik 1 med gravstein fra 1552 finnes i kirken.

Lisbjerg kirke.

Romansk steinkirke fra ca. 1130 med tårn i vest og rektangulært kor i øst. Senere tverrskip med trappegavl. Gyllent alter fra ca. 1130 er i Nationalmuseet. Det er funnet rester etter en trekirke med stolpehull og vegg-grøfter mellom disse. Veggene har vært av flettverk med kalkpuss over. Denne kirken har tilhørt en stormannsgård og det er funnet levninger av langhus fra gården og gjerde rundt denne. Stolpekirken er datert til slutten av 1000-tallet. Fra samme tid er krusifikset i det gylne alteret.

Århus

- Nicolaikirken

En trekirke ble reist ca. 950, da Århus fikk sin første biskop. Rester av denne er ikke funnet. Nicolaikirken ble reist utenfor halvkretsvollen i Aros (Århus) og var bispekirke. Den ble brent av Harald Hardråde i 1060 og erstattet av en steinkirke i 1070. Krypten i denne kirken er bevart under dagens Vår Frue kirke.

- Clemenskirken

Domkirke, bygget fra ca. 1190. Det eldste teglsteinsbygget i Jylland. Den har en altertavle fra Bernt Notkes verksted i Lübeck (sml. Nicolaikirken i Tallinn).

Hornslet kirke, Djursland

Kirken ble bygget på 1100-tallet av rundkamp. Nordveggen er bevart. På 1400-tallet ble kirken utvidet mot vest og fikk også nytt kor og våpenhus. Den er brukt som gravkirke for familien Rosenkrantz på borgen Rosenholm. Innvendig er det på nordveggen kalkmalerier med krigsener.

Hyllested kirke, Djurs sønder, Djursland

Romansk kor og skip i rå kampestein med fint tilhugne hjørner. Sengotisk tårn og våpenhus. Kalkmalerier i kor og skip.

Marie Magdalenekirke, Ryomgård, Djursland

Bygget av teglstein på 1400-tallet, men har erstattet en eldre kirke, trolig fra 1100-tallet. Tårn fra 1595. Kalkmalerier.

Tøstrup kirke, Nimtofte, Djursland

Romansk kirke bygget av granittkvadre på slutten av 1100-tallet. Sekundære gotiske hvelv fra 1200-tallet. Kalkmalerier fra 1582. Romansk døpefont av granitt.

Råby kirke, Havnedal, Randers

Romansk kor og skip. Våpenhus fra ca. 1550. Senmiddelalderske kalkmalerier, bl.a. med syv døssynder.

Klostre

De samme klosterordener som vi har i Norge finnes i Jylland. Benediktinerordenen er den eldste, baserte på klosterreglene til Benedict av Nurcia som virket på 500-tallet i klosteret Monte Casino nær Roma. I Danmark var det flere benediktinerklostre fra slutten av 1000-tallet. Cistercienserordenen er en reformert klosterorden, grunnlagt i 1098 med Citeaux i Burgund som det første klosteret. Den mest kjente og viktigste representanten var Berhard av Clairvaux (Clairvaux er et datterkloster til Citeaux).

Til Danmark spredte den seg til fra tysk og fransk område. Det først klosteret, Herrevad, var i Skåne, grunnlagt av erkebiskop Eskil i Lund i 1144, med munkar fra Cîteaux. Esrom kloster ble gjort om til cistercienserkloster og ble det viktigste cistercienserklosteret i Danmark. Det fantes også andre klosterordner. Asmild kloster ved Viborg var et augustinermonnekloster. De overtok kirken i 1128. I byene kom på 1200-tallet tiggermunkeordener, dominikanere og fransiskanere. Vi har dem bl.a. i Viborg, Ribe, Schleswig, Århus, Randers og Ålborg.

Strukturen på klosterbygningene er omtrent den same med mindre særskilte forhold har hindret dette. I det firfløyete anlegget er kirken i nordfløyen, sakristi og konventstue i østfløyen, spiserom og kjøkken i vestfløyen. Cistercienserklostre har de same rommene plassert på de same stedene, slik at Æm kloster har same mønster som klosteret på Hovedøya og engelske klostre som Fountains og Riply. Her er legbrødrefløyen i syd. Mange av tiggermunkeklostrene ble bygget i tegl, slik som fransiskanerklosteret i Viborg.

Eksempler på klostre

Børglum kloster, Vendsyssel

Kongsgård fra 1000-tallet. Ant. bispesete fra ca. 1060. Premonstratenserkloster grunnlagt ca. 1150. Flytting av klosteret og bygging av ny kirke i perioden 1220-1290. Treskipet basilika med krysshelv. Stort kor med fem kapeller mot øst. Kirken og deler av klosterbygningene er ombygget men står fortsatt.

Vitskøl kloster, Løgstør, Himmerland

Grunnlagt av Valdemar den store. Cistercienserkloster med munkar fra Varnhem. Disse flyttet videre til Veng.

Viborg

- Asmild kirke og kloster

Kirken, som er viet til St. Margrete av Antiokia ble påbegynt omkring 1090 som en steinbasilika med apsidalt kor. Omkring 1150 fikk den et stort tilbygg i vest med to tårn og en apsis. På det tidspunktet var kirken blitt en del av et Augustiner nonnekloster. Slike klostre var gjerne knyttet til kongemakten. I Norge kjenner vi Utstein kloster utenfor Stavanger. På 1200-tallet ble koret utvidet med teglbyggeri. På 1300-tallet ble søndre sideskip fjernet.

- Dominikanerkloster, ant. grunnlagt 1227. Teglsteinskirke påbegynt før 1250. Store deler av denne er bevart som Søndre sogns kirke.

- Fransiskanerklosteret grunnlagt i 1235. Deler av økonomibygninger fra senmiddelalderen er bevart.

Ribe

- Fransiskanerklosteret

Grunnlagt 1232.

- Dominikanerklosteret, St. Catharina

Grunnlagt 1228 i utkanten av middelalderbyen. Den nåværende kirken stammer fra 1470 og er den tredje kirken på stedet. Kirken ble omgjort til sognekirke etter reformasjonen. Prekestol fra 1591. Utenfor kirken er det bevart ruiner av syd- og vestfløyen i klosteret.

Løgum kloster

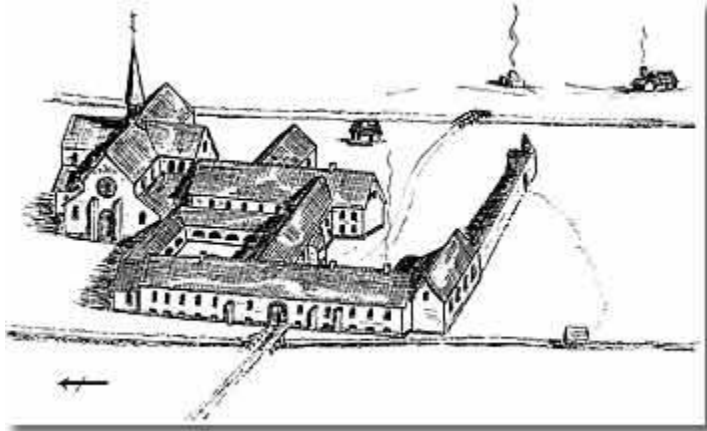
Cistercienserkloster grunnlagt i 1173 og kalt *Locu Dei*. Klosterbygningene ble etter en brann i 1190 etter hvert oppført i teglstein, fra midt på 1200-tallet og inn på 1300-tallet. Kirken er korsformet med høykor og to sidekapeller og med tre skip. Klosterkirken og østfløyen er bevart. ??

Schleswig

- Dominikanerkloster med kirke viet til Maria Magdalena reist i 1239 i det tidligere havneområdet mot Slienfjorden.

- Fransiskanerkloster grunnlagt i 1234, ved den tidligere kongsgården.

Øm kloster ved Skanderborg, Rye.

Klosteret ble grunnlagt først i 1172. Det var datterkloster av Vitskøl kloster i Himmerland. Dette var datterkloster til Esrom og reist på Valdemar den stores tilskyndelse. Før det nye klosteret ble bygget på Øm, på landtangen mellom Mossø og Gudensø, hadde brødrene fra Vitskøl prøvd å etablere seg flere andre steder, bl.a. i det tidligere benediktinerklosteret Veng. Kirken i Veng er Danmarks eldste stående klosterkirke. I Øms klosterkrønike er det klosterets historie beskrevet. Det er ikke bevart noen stående bygninger. De første utgravningene tok til på 1890-tallet. I dag er Øm en velbevart ruin med besøkssenter. Kirken og østfløyen er fra 1200-tallet, klosterfirkanten og den ytre kjøkkenfløyen er datert til 1400-tallet.

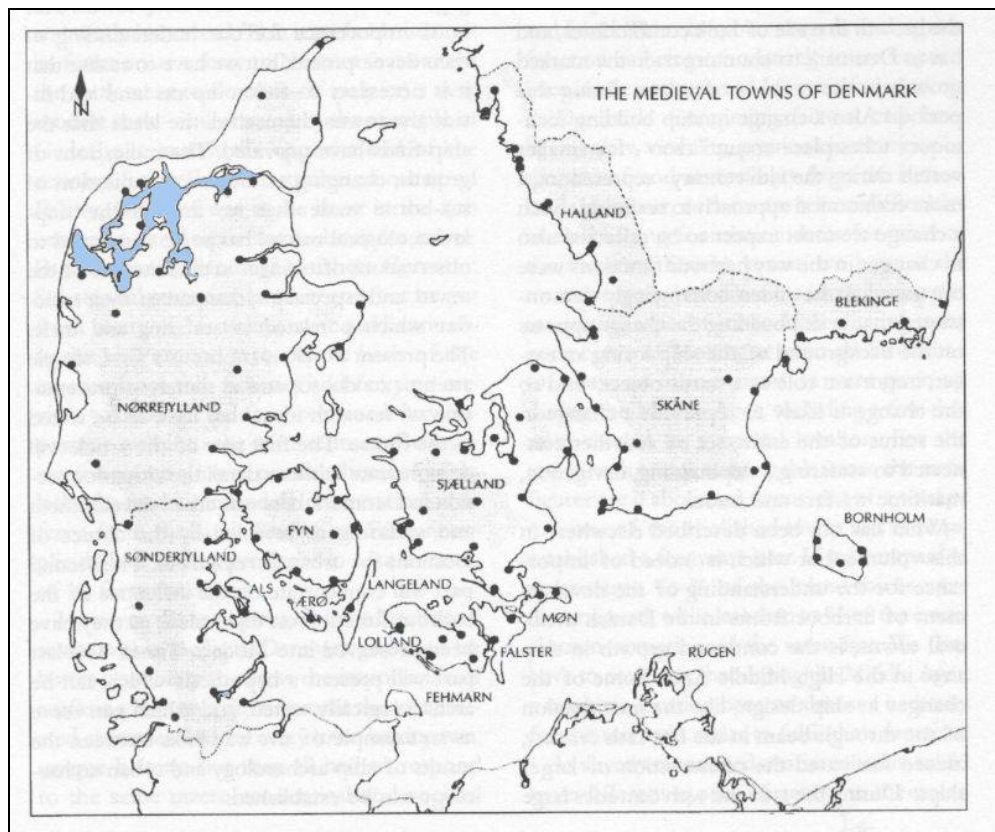
Veng kirke og kloster (mellom Øm og Århus).

Opprinnelig benediktinerkloster. Kirken ble påbegynt på 1000-tallet. En kort tid tilholdssted for cistercienserne fra Vitskøl som dro videre til Øm for å etablere et permanent kloster.

Randers

Helligåndsklosteret, Birgittinerkloster grunnlagt ca.1485. St.Mortenskirke ble en del av klosteret . Den ble reist mellom ca.1494 og 1520, som erstatning av en tidligere kirke på samme sted. Kirken er i dag sognekirke.

Handelssentra og byer

I Jylland er det ved arkeologiske utgravninger funnet en rekke handels- og markedssentra fra yngre jernalder, og noen av disse er også omtalt i skriftlige kilder. Dette gjelder både Ribe og Hedeby, de største og mest kjente av disse. Det har lenge pågått en faglig diskusjon om de største av disse bosetningene skal kalles for byer. Til forskjell fra middelalderens byer har de ikke alle de viktigste funksjonene, handel, håndverk, politisk administrasjon, religiøs administrasjon, rettsfunksjon og militærvesen samlet på samme sted. Allikevel hadde disse bosetningene mange innbyggere, også mange fastboende i tillegg til de som kom ved markedstider. De hadde gravplasser og de var under politisk og militær kontroll av kongen og/eller en lokal høvding.

Både i Ribe og Hedeby var bebyggelsen oppdelt i tomter. Bygrunnen var eid av kongen eller en regional hersker, og inndelingen ble gjort i sammenheng med at tomter ble gitt til stormenn, kjøpmenn og håndverkere for at de skulle drive inntektsgivende virksomhet der. I vikingtiden var virksomheten i stor grad sikket inn mot årlige markeder.

Middelalderbyene var en del av en mer effektiv rikssamling enn i jernalderen. Kongen hadde større makt, både økonomisk, militært og religiøst, etter hvert også juridisk. De fleste tidlige middelalderbyene i Jylland var en fortsettelse av vikingtids bosetning, for eksempel Ålborg, Viborg og Ribe. Av andre tidlige middelalderbyer må spesielt nevnes Århus og Slesvig. Utover i middelalderen kom det til en rekke nye byer i Jylland, i motsetning til i Norge hvor det kom få nye. Antagelig skyldes dette høyere landbruksproduksjon og større evne hos adel, konge og kirke til å tilegne seg en stor del av denne produksjonen. Dette skapte stort behov for varebytte gjennom handel, og byene ble etter hvert også svært viktige produksjonssentra for håndverksprodukter. Det var langt mindre selvforsyning i Danmark enn i Norge.

Byenes beliggenhet hadde sammenheng med lokal jordbruksproduksjon, spesielle handelsvarer, beliggenhet i forhold til transport – til lands og til vanns - og forsvarsforhold. Flest byer lå ved kysten fordi sjøtransport var viktigst, også i Danmark. Kommunikasjonen til lands var imidlertid langt bedre enn i Norge. I Jylland var den viktigste landsgående trafikkåren den såkalte Hærveien, i syd kalt Okseveien. Navnene er nye, men tatt fra eldre kart. Andre navn på veien er Pilegrimsveien, Gamle sachservei, Studeveien, Gammel Viborgvej. Fra Slesvig går den til Rødkro, Vojens, Vejen, Randbøl

(hvor den gamle veien til Tibe avgrener seg), Nørre Snede til Viborg. Viborg ligger sentralt i Jylland og var et gammelt tingsted. Herfra delte veien seg i tre, til Aggersborg (Løgstør) ved Aggersund, til Farstrup og til Lindholm ved Ålborg.

Den mest berømte gamle veistrekningen, Ravingbroen var imidlertid ikke en del av hærveien, men gikk noe lengre øst og kan ha hatt forbindelse med Jelling. Den var hele 760m bred og strakk seg over Vejle ådal, fundamentert på 6m høye stolper. Bredden var ca.5m. Den ble anlagt i 980 og må sees i sammenheng med Harald Blåtanns militære disposisjoner, slik som ringborgene og deler av Danevirke. Broen gikk trolig av bruk tidlig på 1000-tallet.

Byer som vi besøker/passerer

Hjørring, Vendsyssel

Byen var myntsted på midten av 1100-tallet, men historien går ant. tilbake til 1000-tallet. I 1243 fikk den kjøpstadsrettigheter. Da hadde den allerede flere kirker og var sete for sysselmannen i Vendsyssel. Det er bevart tre middelalderkirker, Sta. Catharina, St. Hans og St. Olav. Den sistnevnte har hatt en forgjengerkirke i tre, ant. reist av Harald Hardråde eller Magnus den gode. Hjørring er i middelaldersammenheng kjent for sin middelalderfestival i august.

Viborg

Byen ligger sentralt på høyderyggen midt i Jylland. Her har det vært et helligsted (vi) og tingsted langt tilbake i vikingtiden. Det er funnet gårdsbebyggelse fra 900-tallet ved st. Pederstredet. Rundt 1000 kom den eldste bybebyggelsen. Bygninger med håndverksvirksomhet er utgravd nede ved Viborg Søndersø, men det må også ha vært bebyggelse høyere oppe i byen. I forbindelse med borgerkrigen midt på 1100-tallet ble det anlagt en halvsirkelformet forsvarsvoll av jord rundt byen. Denne fikk etter hvert porttårn for de forskjellige innfartsveiene. I senmiddelalderen var de fem byporter. Viborg ble eget bispedømme i 1060. Dagens domkirke er påbegynt på 1100-tallet. Det ble anlagt et augustiner korherrekloster viet til Maria inntil domkirken. Byen hadde hele 6 sognekirker og 5 klostre, deriblant et fransiskaner og et dominikanerkloster. Biskopen holdt opprinnelig til ved Asmild, på østsiden av sjøene. I 1313 ble disse demmet opp ca.2m og kong Erik Menved anla et forsvarsanlegg, kalt Borgvoll ved overgangen mellom sjøene. Vollgraven fikk vann fra den oppdemte sjøen. I Viborg var landstinget hvor opprøret mot kongen ble planlagt, og kongen kunne nå kontrollere dette gjennom borgen. I Viborg er det bevart flere teglsteinsbygninger fra senmiddelalderen og renessansen.

Vejle

Byen er først nevnt i 1256, og Nicolaikirken stammer fra denne tiden. Byen hadde en betydelig handel med landbruksprodukter, bl.a. til Tyskland.

Ribe

Ribe er regnet som Danmarks eldste by, datert tilbake til 700-tallet. Den ligger ved en elv, Ribe å, som munner ut i Vadehavet, i krysningpunktet mellom denne og landveis transportruter. De eldste arkeologiske dateringene er 704 – 710, dvs. før vikingtiden. Den første bebyggelsen var lette bygninger og verkstedsboder. I et ca. 200m bredt område nord for elven er det funnet spor av omfattende håndverksvirksomhet og handel. Området var organisert i smale tomter, ca. 7m brede og 20 – 30m lange, tilsvarende det man har funnet på Kaupang. Det er sannsynlig at virksomheten her ikke foregikk hele året. Gateløpet som tomtene vendte ut mot, tilsvarer dagens St. Nicolai gate. Ca. 250m lengre sydøst var det boligområde med større, permanente bygninger, og det er også funnet graver fra denne tiden. Elven går tvers igjennom byen. På 800-tallet ble det anlagt en vollgrav rundt byen på nordsiden av elven. Ansgars kirke er ikke funnet, men en kristen gravplass med graver datert til slutten av 800-tallet. Denne ligger utenfor vollen.

Det kom bebyggelse på sydsiden av elven på 900-tallet. Sannsynligvis stod bispekirken fra 948 i denne delen av byen, like ved dagens domkirke. Denne, som ble påbegynt på midten av 1100-tallet, har hatt flere forgjengerkirker Etter hvert ble mesteparten av byen liggende på sydsiden av elven. Her ble det reist flere kirker og kirkelige institusjoner, i alt 14, og vestenden av byen en kongeborg, Ribehus, nede ved elven. Rester av denne i form av et stort vollanlegg er fortsatt bevart. Elven ble demmet opp midt inne i byen og det ble anlagt kverner her. Tvers over demningen ble det anlagt en

gate. Denne heter betegnende Ovendammen. Dagens gateløp er stort sett det samme som i middelalderen. Bebyggelsen er preget av småhus bygget etter en brann i 1580.

Ribe var i middelalderen den havnen som tradisjonelt hadde sterkest forbindelse med Friesland, Holland og Rhinområdet og med Øst-England og den eneste gode havnen på vestkysten.

Hedeby/Haithabu

Bakgrunnen for bebyggelsen i Hedeby var behovet for varetransport mellom Nordsjøen og Østersjøen. Her var Jylland på det smaleste og det gikk en elv, Eideren langt inn i landet fra vest. Men der hvor landsbyen Hollingsted ligger i dag måtte varene lastes om til landtransport frem til Hedeby. Selv om det er funnet noen mindre bebyggelser fra 700-tallet i Hedeby, regnes den anlagt helt på begynnelsen av 800-tallet av danskekongen Godfred. Dendrokronologisk er dette datert til 804, omtrent samtidig med Kaupang i Vestfold. Slik sett kan den også ses på som en markering av danskekongens rike mot syd. Ved utgravningene er det funnet store mengder importgjenstander og håndverksprodukter. Det er rekonstruert flere hus ut fra de arkeologiske funnene. Det var en rekke brygger ut i sjøen, og det er i Haddeby nor funnet tre skip fra vikingtid. Halvkretsvollen er bygget senere, rundt 900. Den var 1,3 km lang. Store deler er fortsatt bevart. Hedeby ble angrepet av Harald Hardråde i 1050 og av slaver (vendere) i 1066. Det siste førte til at hele bosetningen ble nedlagt og en ny by reist i Slesvig på nordsiden av Slienfjorden.

Slesvig/Schleswig

Byen ble anlagt etter at Hedeby var blitt angrepet og ødelagt. Men det var muligens bebyggelse også tidligere. Det var trolig en kongsgård her fra 1000-tallet. Det er funnet store deler av fundamentene fra et anlegg med hall og forsvarstårn fra sent 1100-tall. Under restene av Nikolaikirken fra 1200-tallet er det funnet deler av en kirkegård med de eldste gravene tilbake til siste halvdel av 1000-tallet. Også på dagens rådhusplass er det funnet en kirkegård eldre enn kirkeruinen utgravd på samme sted. Om det har vært en eldre kirke på samme sted som St. Petri, domkirken fra 1100-tallet, er usikkert. Nord for byen, utenfor bymuren, er det funnet ruinene av en rundkirke (sml. Olavskirken i Tønsberg). Denne er fra 1100-tallet og var en stund del av et benediktinerkloster. Dette ble imidlertid oppløst alt i 1192. Bymuren ble reist på 1100-tallet. På 1100-tallet ble det bygget en borg på Möweninsel, ant. for å kontrollere skipsfarten og til forsvar for byen. Havnen ut mot Slien/Schlei-fjorden er delvis blitt utgravd, og det er funnet utstikkerbrygger med flettverkssider, av samme type som er funnet i Trondheim på sent 900-tall/rundt år 1000. Bryggene i Slesvig er datert til mellom 1087 og 1100. Handelsvirksomheten som var grunnlaget for Hedeby fortsatte i Slesvig på 1000- og 1100-tallet. Men på 1200-tallet kom det til et radikalt skifte, antagelig fordi omlandsfarten rundt Jylland nå ble vanlig. Danskekongens kontroll over Sønder-Jylland ble svekket i forhold til lokale stormenn og grever. Byen ble omstrukturert og ble nå mer lik nyanlagte byer i nordtyskland med torv, rådhus og mer regelmessig gatenett. Fra å være en viktig handelsby ble den et lokalt senter. Det ble etablert et dominikanerkloster i det gamle havneområdet og kongsgården ble gitt til det nyetablerte fransiskanerklosteret. Det politiske og militære sentrum var Gottorp hvor greven av Schleswig – Holstein holdt til.

Haderslev

Byen er fra 1100-tallet eller tidligere. Den var viktig for landeveisforbindelsen fra Ribe til Øst-Jylland. Frue kirke ble bygget i granitt på 1100-tallet, men denne ble erstattet av et teglsteinsbygg på midten av 1200-tallet, og utvidet på 1400-tallet. Haderslev er i dag bispeby.

Kolding

De eldste arkeologiske levningene er fra siste halvdel av 1100-tallet. Byen var grenseby mellom Nord- og Sydjylland (Slesvig), og trengte derfor en kongelig militær tilstedeværelse. Koldinghus er en kongeborg fra 1200-tallet, reist under kong Erik Klipping. I byen er bevart Nicolaikirken, en teglsteinskirke fra 1200-tallet sterkt ombygget på slutten av 1800-tallet.

Århus

Århus er blant Danmarks eldste byer. Den eldste bebyggelsen er fra rundt 900. Den ble lagt inntil en elv og ut mot sjøen og bestod av grophus og flere langhus. Etter kort tid ble det anlagt en

halvsirkelformet jordvoll rundt bebyggelsen. Den første skriftlige referansen er fra 948 da det blir nevnt en kirke i Århus (dette er før Harald Blåtann!). Byen ble bispestad i 1060. Den første domkirken, Nicolaikirken, ble reist utenfor vollen. På 1100-tallet ble den nye domkirken bygget inne i byen. Her ble det også bygget et rådhus og et torv ble anlagt.

Randers

Byen ble grunnlagt på 1000-tallet. Det ble preget mynter her under Knud den Hellige på sent 1000-tall. Den var omgitt av en rund byvoll. Ytterligere befestet ble den ca. 1350 av Valdemar Atterdag og var gjenstand for omfattende kamper på 1350-tallet. Under Christian III på midten av 1500-tallet ble det bygget store befestningsverker med vollgraver. Randers ligger sentralt til og har vært et viktig kommunikasjonsknutepunkt. St. Mortens kirke er bygget rundt 1500.

Ålborg

Byen ligger strategisk plassert ved det naturlige, korteste krysningsstedet over østre del av Limfjorden, på begge sider av en elv, Østerå. Ved munningen har det vært en havn. Det finnes bosetning langt tilbake i forhistorisk tid, men bymessig bebyggelse fra første halvdel av 1000-tallet eller sent 900-tall. Det var myntverk her fra ca. 1040 og senere på 1000-tallet. Handelen med Norge var viktig. Begyggelsen var til å begynne med sentrert om Adelgate som gikk parallelt med stranden. Det ble grunnlagt flere klostre, bl.a. et fransiskanerkloster dedikert til Sta. Katerina av Alexandria. Ruiner av dette kan sees i et lite underjordisk klostermuseum. Ålborg ble bispesete etter reformasjonen. Dagens domkirke, st. Budolfi ble imidlertid reist alt ca. 1440. Den har hatt minst to forgjengerkirker, og den eldste ble trolig bygget på 1000-tallet.

Jylland, kort politisk historie

Danmark betyr danenes mark. Danene kom antagelig fra nåværende svensk område på 2 -300-tallet. Daner nevnes første gang på 500-tallet. På Jylland var det anglere lengst i syd, men nord for sakserne, sml. dagens Sachsen. Gjennom frankiske annaler, Widukinds saxenkrønike og flere runesteiner kjenner vi enkelte konger og hendelser på 8- og 900-tallet. Senere omtaler som av Adam av Bremen (1040-85), Saxo Grammaticus (1150-1220) og Snorre Sturlasson (1178-1241) er mer usikre. Gjennom hele jernalderen og middelalderen har makthaverne i Jylland kjempet mot fiender i syd, frankere, saksere og vendere (slaver). Den tradisjonelle grensen var elven Ejderen. Noe lengre nord ligger Danevirke. Frankiske skriver at kong Godfred i 808 anla en voll fra hav til hav. Dette er antatt å være Danevirke, men alt på midten av 600-tallet var det en voll her. Forskjellige dynastier har hersket over hele eller deler av Jylland på 800- og 900-tallet. Det har vært både svenske konger og tyske herskere over deler av området. Dessuten var i perioder danskekongen underlagt den tyske keiseren som lensherre. Danskene regner Harald Blåtann som den som samlet Danmark, ut fra det som står på den store Jellingesteinen (Se Middelalder-Oslo 2008/1). Det har vært rundt 960 eller noe senere.

Knut den mektige på begynnelsen av 1000-tallet var kanskje den av de danske kongene som hersket over det største landområdet. Hans rike ble oppdelt i arvestridighetene etter hans død. Ved Lyrskog hede nær Hedeby vant danskene med Magnus Olavsson som konge et stort slag mot venderne. Svein Estridsson ble Magnus sin jarl, men anerkjente etter kort tid ikke Magnus, og etter hans død heller ikke Harald Hardrådes overhøyhet.

Også i Danmark var det arvestridigheter fordi kongene ble valgt på tingene. Men i en lengre periode var kanskje Danmark den viktigste stormakten i området. Men det var omfattende kamper med vendere og også et anstrengt forhold til den tyske orden og til den fremvoksende hansabyene. Spesielt problematisk var herredømmet over Sønderjylland, området mellom Ejderen i syd (syd for Slesvig) og Kongeåen (nord for Ribe, like syd for Vejen, syd for Kolding). Dette skyldtes en sterk adel med røtter i Holstein, Under Valdemar den store ble området organisert som hertugdømmet Slesvig. Valdemar vant over Svend i slaget ved Grathe hede. Tyngdepunktet i Danmark flyttet seg østover, i takt med sildefiskeriene i Øresund og den økende omlandsfarten rundt Jylland. Erkebispesetet i Lund og oppkomsten av Havn, senere København var også et tegn på viktigheten av denne delen av Danmark

På 1200-tallet fikk den danske kongemakten stadig større problemer med å hevde seg i forhold til adelen, samtidig som kirken økte sin økonomiske makt. På slutten av 1200-tallet var kongemakten så svekket at kong Erik Klipping ble presset til å inngå en avtale om at kongen regelmessig skulle rådføre seg med stormennene og at bøndernes rettigheter skulle sikres. Ikke bare landområder og borger ble pantsatt for å få inntekter til kronen, men også skatteinnkreving. De holstenske grevene fikk rett til skatteoppkreving i store deler av landet. De ble stadig mektigere og hadde på 1320-tallet i praksis makten over hele Danmark. Men det kom til motstand mot skatteoppkreving, og Niels Ebbesen myrdet grev Gerhard III av Holstein i 1340 da han var i Randers. Selv om han selv ble tatt til fange og henrettet er han av mange dansker i nyere tid blitt betraktet som en dansk motstandsmann mot tysk overhøyhet og brukt politisk. Valdemar Atterdag lyktes gjennom krig, list og alliansebygging å bedre kongemaktens stilling i forhold til adelen. Men han skaffet seg også fiender, bl.a. annet Hansaforbundet, og disse gikk i allianse med opprørske adelige i Jylland.

Etter Valdemar Atterdags død i 1375 ble hertugdømmet Slesvig gitt i arvelig len til en holstensk greve. Dette var kompliserende fordi Holstein ikke var en del av Danmark, mens Slesvig fortsatt var det. I 1460 ble kong Christian I. hertug av både Slesvig og Holstein, men han måtte love at de to i all evighet skulle høre sammen udelt. Margrete I. var datter av Valdemar Atterdag. Hennes sønn Olav Håkonsson, sønn av Håkon VI Magnusson (gravlagt i Mariakirken i Oslo) ble dansk konge i 1376 og norsk konge i 1380. Dette var begynnelsen på unionen mellom Danmark og Norge. Kalmarunionen ble underskrevet i 1397. Den omfattet også Sverige, og Margrete ble dronning for alle riker.

Da Sverige gikk ut av unionen i 1521 brøt det ut borgerkrig i Danmark, gjerne kalt Grevefeiden. Den faller sammen med reformasjonen i 1536. En av de folkelige heltene er skipper Clement som stod i spissen for et bondeopprør. De slo Christian III's hær av holsteinske leiesoldater i et slag ved Ålborg. I 1544 ble oppstod hertugdømmet Holstein-Gottorp. I 1720 ble Slesvig allikevel knyttet til Danmark, og fra 1767 var hele Slesvig og Holstein en del av danskekongens område. Denne situasjonen ble bekreftet etter treårskrigen 1848-50 mot Preussen der Danmark var ”på vinnerlaget”. Etter at Danmark hadde innført felles forfatning for Slesvig og Danmark ble det imidlertid lokalt opprør, og Preussen grep inn. I det kjente slaget ved Dybbøl Mølle i 1864 tapte danskene og de mistet både Slesvig og Holstein til Preussen. Etter første verdenskrig så Danmark igjen muligheten til å få tilbake Slesvig. Det ble imidlertid enighet om å bruke nasjonalitetsprinsippet, dvs. at det området som hadde flest dansker skulle tilfalle Danmark, det med flest tysker skulle tilfalle Tyskland. Etter en lokal folkeavstemning i 1920 ble den nordlige delen av Slesvig gjenforent med Danmark, mens den sydlige delen ble en del av Tyskland.